

Konwersja nieważnych czynności prawnych – analiza funkcjonalna i prawnoporównawcza

Prawo cywilne urzeczywistnia zasadę autonomii woli, w świetle której sąd powinien szanować wolę i interesy stron wyrażone w przedsięwziętej czynności prawnej, chyba że nie pozwalają na to interesy ogólnospołeczne. Zasada autonomii woli to nie tylko filar prawa cywilnego, ale i niezbędna podstawa prawidłowo funkcjonującej gospodarki wolnorynkowej. Każdy demokratyczny porządek prawny wykształcił mechanizmy prawne nakierowane na ochronę i realizację tej zasady. W praktyce sądowej stosuje się jednak instrumenty, które mogą budzić uzasadnione wątpliwości z perspektywy autonomii woli. Jedną z takich instytucji jest konwersja nieważnych czynności prawnych.

Konwersja stanowi specyficzny mechanizm prawny, który pozwala sądowi „uratować” ważność czynności prawnej, pomimo że np. została ona zawarta w nieodpowiedniej formie lub zawiera pewne treści niedozwolone przez prawo. Celem zastosowania konwersji sąd musi zastanowić się, co strony zrobiłyby, gdyby dowiedziały się, że przedsięwzięta przez nie czynność prawna jest nieważna – czy zawarłyby inną umowę o podobnej treści, która pozwoliłaby na chociażby częściowe osiągnięcie zamierzonych przez nie rezultatów ekonomicznych? Czy może w ogóle zrezygnowałyby z danej transakcji? W wielu przypadkach odpowiedź na te pytania nie będzie wynikała z zaistniałego stanu faktycznego ani zgromadzonych dowodów. Rozumowanie, które przeprowadzi sąd, będzie miało charakter czysto abstrakcyjny.

Prawo niemieckie dopuszcza takie rozumowanie hipotetyczne – konwersja została wyraźnie uregulowana w niemieckim kodeksie cywilnym. Choć polski kodeks cywilny nie zawiera analogicznego przepisu, konwersja znajduje zastosowanie w praktyce sądowej i aprobatę doktryny. Przykładowo, nieważną umowę o przeniesienie majątkowych praw autorskich uznaje się za ważną umowę licencji niewyłącznej; nieważne poręczenie weksłowe traktuje się jako poręczenie cywilne. Rodzi to pytanie nie tylko o podstawę prawną, ale i o naturę, sens konwersji.

W związku z brakiem szczegółowej regulacji prawnej większość doktryny uznaje konwersję za metodę wykładni oświadczeń woli. Koncepcja ta może budzić wątpliwości, gdyż wykładnia powinna zmierzać do ustalenia zgodnego zamiaru stron wyrażonego w treści zawartej czynności prawnej. Skoro strony nie wyraziły swojego zamiaru co do tego, co zrobiłyby w razie nieważności czynności prawnej, trudno uznać tego rodzaju hipotetyczne rozumowania sądu za interpretację słów i zachowania stron w zaistniałym kontekście sytuacyjnym (a to jest właśnie przedmiotem wykładni). Pytanie o podstawę i naturę prawną konwersji pozostaje wciąż aktualne.

Zarysowane wątpliwości uzasadniają pochylenie się nad tym zagadnieniem, zwłaszcza że problematyka konwersji nie doczekała się w Polsce szerszych opracowań monograficznych. Tymczasem w obcej literaturze – także w tych porządkach prawnych, w których brak ustawowej regulacji konwersji (np. Austria, Szwajcaria) - konwersja doczekała się obszernych publikacji. Zwłaszcza najnowsze piśmiennictwo szwajcarskie uzasadnia konieczność spojrzenia na konwersję z perspektywy zasady autonomii woli, tj. postawienia pytania, czy zasada autonomii woli przemawia za czy przeciwko konwersji.

Projekt ma na celu wyjaśnienie, że konwersja stanowi specyficzną instytucję prawa cywilnego, odrębną od wykładni oświadczeń woli, której źródło i granice wyznacza zasada autonomii woli. Projekt proponuje krytyczne spojrzenie na przykłady konwersji, zrewidowanie przesłanek jej dopuszczalności i określenie granic zastosowania tej instytucji na gruncie prawa polskiego. Zarówno bowiem w piśmiennictwie, jak i orzecznictwie widać na tym tle znaczne kontrowersje i rozbieżności.

W tym celu projekt zakłada tzw. funkcjonalne podejście do problemu, tj. sprecyzowanie funkcji, jakie konwersja ma pełnić, oraz wartości, jakie ma chronić. Ponadto projekt proponuje obszerną analizę obcych porządków prawnych, zaczynając od prawa niemieckiego, gdzie konwersja znalazła wyraźną regulację ustawową. Literatura niemiecka stanowi bezcenne źródło wiedzy na temat istoty i przesłanek konwersji, zaś bogate orzecznictwo dostarczy przykładów niezbędnych dla udowodnienia stawianych hipotez.

Ponadto projekt przewiduje także badania na gruncie prawa austriackiego i szwajcarskiego, jako że te porządki prawne zmierzają się z podobnym jak w Polsce problemem braku podstawy prawnej dla konwersji. Istotną część badań stanowi analiza prawa angielskiego i amerykańskiego. Te systemy prawne wprawdzie nie rozwinęły koncepcji konwersji, jednakże i tu dostrzeżono problem granic ingerencji sądu w autonomię woli jednostek.

Funkcjonalna i prawnoporównawcza analiza konwersji wydaje się szczególnie potrzebna w dobie prac Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego, albowiem projekt nowego kodeksu cywilnego przewiduje regulację prawną konwersji. W tym zakresie badania mają na celu wyjaśnienie charakteru i kierunku proponowanych zmian, co pozwoli na lepsze zrozumienie potencjalnych skutków postulowanej kodyfikacji polskiego prawa cywilnego.